SODDA GAP STRUKTURASIDA ILOVA KONSTRUKSIYALARINING O‘RNI

Xushvaqtova Guldona Kamoliddin qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali
E-mail: xushvaqtovaguldona13@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sodda gap strukturasida qo‘llanuvchi ilova konstruksiyalarining sintaktik, semantik va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilova konstruksiyalarining asosiy gap bilan grammatik va mazmuniy munosabati, gap strukturasini kengaytirishdagi o‘rni hamda qo‘shimcha axborotni ifodalash imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Ilova konstruksiyalarining mustaqil shaklda namoyon bo‘lishi bilan birga, mazmunan asosiy gapga bog‘liqligi ularning muhim sintaktik belgisi sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari ilova konstruksiyalarining sodda gapning kommunikativ va mazmuniy imkoniyatlarini kengaytirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sodda gap, ilova konstruksiya, sintaksis, gap strukturasi, qo‘shimcha axborot, sintaktik aloqa, kommunikativ vazifa.

Kirish (Introduction)

Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida gap strukturasining shakllanishi, uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi sintaktik munosabatlar hamda qo‘shimcha axborotning ifodalanish usullarini tadqiq etish muhim masalalardan biridir. Nutq jarayonida so‘zlovchi asosiy fikrni ifodalab bo‘lgach, mazkur fikrga qo‘shimcha izoh, aniqlik yoki yangi ma’lumot kiritish zaruratini sezishi mumkin. Bunday kommunikativ ehtiyoj natijasida ilova konstruksiyalari yuzaga keladi.

Ilova konstruksiyasi asosiy fikrga keyinchalik qo‘shiladigan, biroq mazmunan undan ajralmagan sintaktik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Uning asosiy xususiyati shundaki, ilova qism shaklan nisbatan mustaqil bo‘lishi mumkin, ammo mazmuniy jihatdan avvalgi gap yoki uning muayyan komponenti bilan uzviy bog‘lanadi.

O‘zbek tilining sintaktik qurilishi masalalari A. G‘ulomov, M. Asqarova, R. Sayfullayeva, A. Nurmonov, N. Mahmudov kabi tilshunoslarning tadqiqotlarida turli jihatlardan yoritilgan. Biroq sodda gap strukturasida ilova konstruksiyalarining aynan strukturaviy, semantik va kommunikativ xususiyatlarini kompleks tarzda o‘rganish alohida tadqiqotni talab etadi.

Tadqiqotning maqsadi — sodda gap strukturasida qo‘llanuvchi ilova konstruksiyalarining sintaktik va semantik xususiyatlarini aniqlash hamda ularning gap mazmunini kengaytirishdagi kommunikativ vazifalarini yoritish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

ilova konstruksiyasi tushunchasining sintaktik mohiyatini aniqlash;

ilova konstruksiyalarining sodda gap bilan munosabatini tahlil qilish;

ularning mazmuniy va kommunikativ vazifalarini belgilash;

ilova konstruksiyalarining qo‘shimcha axborot ifodalash imkoniyatlarini ko‘rsatish.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqot metodlari (Methods)

Tadqiqotda tavsifiy, strukturaviy, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ilova konstruksiyalarining sodda gap tarkibidagi o‘rni va vazifasini aniqlashda ularning asosiy gap bilan grammatik hamda mazmuniy munosabati asosiy mezon sifatida olindi.

Tadqiqot materiali sifatida o‘zbek tilidagi sodda gaplar va ularda qo‘llangan ilova birliklari asos qilib olindi. Tahlil jarayonida ilova konstruksiyalarining gapning asosiy mazmuniga qanday axborot qo‘shishi, qaysi komponentni izohlashi yoki aniqlashtirishi hamda kommunikativ jihatdan qanday vazifa bajarishi o‘rganildi.
Strukturaviy tahlil orqali ilova qismining asosiy gapga nisbatan joylashuvi va sintaktik munosabati aniqlangan bo‘lsa, semantik tahlil yordamida ilova konstruksiyasi orqali ifodalangan qo‘shimcha ma’no belgilandi. Kontekstual tahlil esa ilova qismining mazmunini to‘liq anglashda oldingi gapning ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ilova konstruksiyalari sodda gapning mazmuniy strukturasini kengaytiruvchi muhim sintaktik birliklardan biridir. Asosiy gap grammatik va mazmuniy jihatdan nisbatan tugallangan bo‘lsa-da, ilova qismi unga qo‘shimcha axborot kiritish orqali fikrning mazmunini yanada to‘liqroq ifodalashga xizmat qiladi.

Masalan:
U bugun universitetga bordi. Ertalab.

Ushbu misolda “U bugun universitetga bordi” asosiy fikrni ifodalovchi gap hisoblanadi. “Ertalab” birligi esa asosiy fikrga vaqt ma’nosidagi qo‘shimcha axborotni kiritmoqda. Mazkur birlik shaklan mustaqil bo‘lsa-da, uning mazmuni oldingi gap bilan bevosita bog‘langan.

Ilova konstruksiyalari turli mazmuniy munosabatlarni ifodalashi mumkin. Jumladan, ular: aniqlashtirish — avvalgi fikrning muayyan jihatini aniqlashtiradi;

izohlash — gapda berilgan ma’lumotni izohlaydi;

qo‘shimcha axborot berish — asosiy fikrga yangi ma’lumot qo‘shadi;

ta’kidlash — muayyan ma’lumotga kommunikativ urg‘u beradi.

Shuningdek, ilova konstruksiyalarining muhim jihatlaridan biri ularning kontekstga bog‘liqligidir. Ilova qismining semantik mazmuni ko‘pincha mustaqil holda emas, balki asosiy gap bilan munosabatda namoyon bo‘ladi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar ilova konstruksiyalarini faqat grammatik jihatdan mustaqil birlik sifatida emas, balki asosiy fikrni kengaytiruvchi kommunikativ vosita sifatida ham baholash zarurligini ko‘rsatadi. Ilova konstruksiyalarining o‘ziga xosligi ularning ikki tomonlama xususiyatida namoyon bo‘ladi: bir tomondan, ular shaklan mustaqil birlik sifatida qo‘llanishi mumkin; ikkinchi tomondan esa, mazmunan asosiy gapga bog‘langan bo‘ladi. Shu sababli ilova konstruksiyalarini oddiy mustaqil gaplardan farqlashda faqat formal belgilar emas, balki semantik va kommunikativ bog‘liqlik ham hisobga olinishi lozim.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bundan tashqari, ilova konstruksiyalari nutqning kommunikativ tabiiyligini ta’minlashga xizmat qiladi. So‘zlovchi dastlab asosiy axborotni beradi, keyinchalik esa tinglovchi uchun muhim bo‘lgan qo‘shimcha ma’lumotni ilova shaklida kiritadi. Shu jihatdan ilova konstruksiyalari real nutq jarayonidagi fikrning bosqichma-bosqich shakllanishini aks ettiruvchi sintaktik vositalardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ilova konstruksiyalarining badiiy va publitsistik matnlarda qo‘llanishi ham alohida ahamiyatga ega. Bunday konstruksiyalar matnda fikrni izohlash, muayyan ma’lumotni ta’kidlash va nutqning ekspressivligini oshirish imkonini beradi. Demak, ularning funksiyasi faqat grammatik aloqa bilan chegaralanmay, matnning kommunikativ-pragmatik xususiyatlari bilan ham bog‘liq.

Xulosa (Conclusion)

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, sodda gap strukturasidagi ilova konstruksiyalari gapning sintaktik, semantik va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim birlik hisoblanadi. Ular asosiy gapga qo‘shimcha axborot kiritish, fikrni aniqlashtirish, izohlash va ta’kidlash vazifalarini bajaradi. Ilova konstruksiyasining shaklan nisbatan mustaqil, mazmunan esa asosiy gapga bog‘liq bo‘lishi uning asosiy sintaktik belgilaridan biridir. Shu sababli bunday konstruksiyalarni tadqiq etishda ularning nafaqat grammatik tuzilishi, balki semantik va kommunikativ xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. Umuman olganda, ilova konstruksiyalarining sodda gap strukturasidagi o‘rnini o‘rganish o‘zbek tili sintaksisida gapning mazmuniy kengayishi, qo‘shimcha axborotning ifodalanishi va kommunikativ tuzilishini yanada chuqurroq tadqiq etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis.

Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.

Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi.

Mahmudov N., Nurmonov A. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.